

JONA, EEN WONDERLIJKE VOGEL

OLTERTERPERKRING 18 JANUARI 2016 PIET VAN MIDDEN

Waarschuwing vooraf: als je moeite hebt met humor in de Bijbel, heb je met Jona als onderwerp een zware avond.

De profeet Jona is in de Hebreeuwse Bijbel een opvallende verschijning. Waar de grote profeten grossieren in profetische uitingen, is de enige profetische boodschap die Jona opbrengt 'Nog veertig dagen en Ninevé wordt omgekeerd', zegge en schrijven vijf woorden in het Hebreeuws. En waar de grote profeten hoon en tegenstand ondervinden, is de gehoorzaamheid van de toehoorders bij Jona compleet, bijzonder als je in acht neemt dat het adres van Jona's boodschap een buitenlands volk is, de Ninevieten. Hier moet je meer van willen weten.

Jona is geen mythische figuur. Hij is een historische persoon geweest uit de tijd van Jerobeam II, de koning die liefst 41 jaar over het noordelijk koninkrijk Israël regeerde (786 tot 746 v.Chr.) van wie we lezen in 2 Koningen 14:25: 'Hij heroverde het gebied van Israël, van de weg naar Hamat tot de zee bij de Vlakte (de Dode Zee, vM), volgens het woord dat JHWH, de God van Israël, gesproken had door zijn knecht, de profeet Jona, de zoon van Amittai, uit Gat-Hachefer (in het gebied van Zebulon, ten noorden van Nazaret, vM). In de tijd van het NT is hij ook bekend. Jezus noemt hem twee maal (Matt. 12: 39-41 // Luc. 11: 29-32; Matt 16:4).

De plaats van het boek in de canon

Jona staat al vroeg in de canon, zowel in de Hebreeuwse als in de Griekse, zij het dat de volgorde van de twaalf tussen BH en LXX verschilt. Jesus Sirach (49:10) spreekt naast over de grote profeten ook over de 'Twaalf Profeten'. In dat getal kan alleen maar Jona begrepen zijn. De reden dat het boek op de ons bekende plaats staat is waarschijnlijk eenvoudig: chronologie en (enigszins) inhoud. Hosea, Joël en Amos vinden we in dezelfde tijd. Obadja profeteert over Edom. Nachum over Nineve, zij het dat in deze profetie het minder goed afloopt voor Ninevé. Habakuk profeteert over de Chaldeeën (de negatieve naam voor de Babyloniërs). Thematisch zijn er ook relaties: Jona is een boek met universalistische denkbeelden (tegenover het particularisme in het jodendom). Verder springt het thema 'barmhartigheid' eruit: in Joël 2:13 nog bestemd voor Israël maar in Jona voor de volken, zelfs de vijanden.¹ In de geschiedenis van de tekst zelf is weinig misgegaan: de Hebreeuwse tekst hoeft eigenlijk nergens te worden 'verbeterd'.

Tijd van ontstaan

We weten dankzij Jesus Sirach dat Jona in het begin van de tweede eeuw in de canon was opgenomen. Maar wanneer is het boekje ontstaan? Een simpele verwijzing naar de tijd van Jerobeam II snijdt geen hout: er zijn teveel aanwijzingen in de richting van de Griekse tijd. Dus vanaf 333 v. Chr. Alleen al de vocabulaire overtuigt: het wemelt van de Arameïsmen in Jona. Verder is de uitdrukking 'God des hemels' (1:9) opvallend: die term is typisch voor de boeken Ezra-Nehemia. In die tijd zullen we Jona moeten dateren, met als einddatum Sirach: bij Sirach is het boek immers bekend. Beelden uit de zeevaart horen hierbij. Ook bijvoorbeeld 'de grote vis': in de Griekse mythologie speelt de dolfijn een belangrijke rol voor Amfitrite, de vrouw van Poseidon en bij de god Apollo (Delfi!).

Plaats in de liturgie

Jona hoort niet bij de feestrollen zoals Prediker (Loofhutten), Ruth (Pinkst.), Hooglied (Pesach), Klaagliederen (9e Aw) en Ester (Poerim), maar wordt wel gelezen op de Grote Verzoendag.

De literaire vorm

Het is een bijzonder boek. We kunnen het boek niet één enkele literaire muts opzetten. Het is géén typisch profetenboek, maar meer een narratieve, midrasj-achtig benadering: een biografische tekst, gevolgd door een psalm (Jona 2), waarna de narratieve draad weer wordt opgepakt. Het is satirisch en ook legendarisch.

¹ Zie Archibald van Wieringen, 'de Twaalf Kleine Profeten' in: *De Bijbel Theologisch, Hoofdlijnen en thema's*, Zoetermeer (Meinema) 2011, 112-120.

Men kan het ook een novelle noemen. Spannende belevenissen die in een jongensboek niet zouden misstaan, staan naast zinnen van een theologisch groot gewicht, zoals in Jona 4:2 'Ik had kunnen weten dat u een genadig en barmhartig God bent, groot in goedheid en zomaar berouwvol over het (bedachte) kwaad.' (Ex. 34:6)

Het verhaal

Het verhaal opent met de beschrijving van de houding van de profeet: er klinkt *qoem*, sta op... en hij stond op...(wajjáqom): een algemene manier van vertellen, ware het niet dat hier Jona typeert: hij zet geen stap teveel en slaapt tijdens een storm. Hij moet zijn bed uit gescholden worden: *qoem*, roept de kapitein straks opnieuw. Jona 'daalt af' = gaat de verkeerde kant op; hij gaat als pakketpost mee op een schip: meer is hij ook niet. Hij is lading.

1.1-16 gaat vooral over de schepelingen; zij zijn het eerste adres van Jona. Dat Jona verborgen kan blijven is ondenkbaar: een oeroud thema in de Hebreeuwse Bijbel (Jozef; Ester; Mordechaj; Daniël). Men probeert Jona aan land te brengen, maar dat lukt niet: zoals JHWH een storm *wierp* op de zee, en de bemanning de lading in zee *werpen*, *werpen* de matrozen Jona in zee. Ze roepen zelfs **JHWH** aan terwijl Jona hier niet verder komt dan de 'God van de hemel'.

De vis slokt Jona op (bla') en kotst hem weer uit (*wajjaqee*). Je kunt het bijna horen. Opvallend is dat de vis (*dag*) die Jona opslokt nu *daga* (vr.) wordt genoemd.

De Jonapsalm is later in de vertelling gevoegd en is een aaneenschakeling van psalmwoorden: Ps. 69; Ps.42; Ps. 18; Ps. 31;23, e.a. die cirkelen rondom de kernzin: JHWH is mijn God (2.6), maar eindigend met een zin die het mogelijk maakt verder te gaan: *j'shoe'ata JHWH*: 'de redding is aan JHWH'. Dat het vooral ook om de redding van Ninevé gaat, weet Jona dan nog niet ☺.

Het verhaal herneemt h. 1: Sta op, ga naar de grote stad... hij stond op... Groot verschil met 1.2: nu krijgt Jona niet de vrijheid te profeteren wat hem juist voorkomt, maar hij moet zeggen wat JHWH hem zal ingeven. Ook dat het kwaad opstijgt tot JHWH's aangezicht horen we niet meer.

Jona is gemakzuchtig: bij de stad van drie dagreizen beperkt hij zich tot één: '*wajjáchel..*' hij begon...' (3.4). Het effect van zijn woorden is verbluffend. Waar nauwelijks of niet naar profeten wordt geluisterd, vindt Jona breed gehoor. Zijn boodschap is: nog 40 dagen en Ninevé wordt omgekeerd (*nepáked*), een zin die ook gelezen kan worden als: 'Nog 40 dagen en Ninevé keert zich om' ☺. Voor die humor heeft Jona weinig gevoel. Heel Ninevé, mens en dier, vasten en gaan in rouwgewaden rond: al die aangeklede, loeiende en blatende dieren versieren het verhaal. Nu krijgt JHWH berouw... Lazen we eerst dat het kwaad (*ra'a*) opsteeg voor JHWH's aangezicht, nu wordt Jona (nadrukkelijk) kwaad over de redding waarover hij in 2.10 nog zo dankbaar zong. Hij had het kunnen weten: JHWH is barmhartig en genadig, lankmoedig, groot als het gaat om goedheid en trouw... Die catechisatie-les is Jona nooit vergeten> Het zit hem zo hoog dat hij de dood verkiest boven het leven: zat hij nog maar in de vis. Maar daar zit hij niet: hij moet leven en mee doen wat JHWH wil.

Jona bouwt een *soekka* om het schouwspel aan het eind van deze veertigdagentijd te aanschouwen. Dan beschikt JHWH een qiqajon: een ééndagsboom. JHWH beschikte eerder een vis (2.1) en beschikt straks een worm (1.7) en daarna beschikt Hij nog een gloeiende oostenwind (1.8). Het 'Jona-plagen' houdt niet op, en opnieuw is de dood hem beter dan het leven.

De *clou* zit in de staart van het verhaal: Jona maakt zich druk (*chasta*) om een ééndagsboom, mag JHWH zich dan druk maken (*'eechoes*) om Ninevé, die grote stad... : we zijn weer terug bij het begin, Ninevé, de grote stad (1.2; 3.2). Mag JHWH zich druk maken over 120.000 mensen die het verschil niet weten tussen rechts en links? En dan nog over zoveel Vee? vee staat veel dichter bij de mens dan een boom: het is op dezelfde dag als de mens geschapen. Het is maar welk antwoord je geeft. ²

² Zie verder : K.A. Deurloo, *Jona*, Baarn 1995 (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel) en Piet van Midden, *Van ver halen*, Zoetermeer 2005 (Meinema); H.W. Wolff, *Obadja und Jona*, Neukirchen 1977 (BKAT XIV/3)